

Διάλεξη της Françoise Dolto, στο Γαλλικό Ινστιτούτο¹

Μετάφραση: Θεοδώρα Τζώλα²

Πρώτα πρώτα θάθελα να χαιρετήσω το μικρούλη ακροατή εκεί πίσω, που θα πρέπει να είναι επτά-οκτώ μηνών. Και είναι πολύ μεγάλη χαρά ότι θα είναι μεταξύ μας ένας ακροατής μωρό. Γιατί πράγματι, δεν το ξέρουμε αρκετά, τα παιδιά είναι εξαιρετα αντηχεία του λόγου και σ' αυτά τα πολύ μικρά παιδιά, ακόμα και από τη στιγμή της γέννησης, θα έπρεπε να μιλούμε μian άψογη γλώσσα και, κυρίως, να λέμε ό,τι ακριβώς αισθανόμαστε και ό,τι σκεφτόμαστε. Διότι τα παιδιά, ως τους τρεις, τέσσερις μήνες διαθέτουν την άμεση έμφυτη κατανόηση εις βάθος, αυτού που τους λέμε του αληθινά ασυνείδητου νοήματος: όχι μόνον αυτού που λέμε συνειδητά, αλλά της βαθιάς διάθεσης που μας κινεί στην επιθυμία μας επικοινωνήσουμε μαζί τους. Και ποτέ δε θα είμαστε αρκετά ειλικρινείς, αρκετά ταπεινά ειλικρινείς μπροστά σ' ένα παιδί, τουλάχιστον ως τριών-τεσσάρων μηνών. Έπειτα έχει ανάγκη να ακούει αυτό που του λένε στη μητρική του γλώσσα, τη γλώσσα που ακούει τους γονείς να χρησιμοποιούν για να επικοινωνήσουν και μνείται στη σύνταξη ακόμη και πολλών γλωσσών, και σκέφτεται - εμείς, τα ανθρώπινα όντα σκεφτόμαστε, μόνο με λέξεις. Και σκέφτεται με τις λέξεις που του έχουν δοθεί. Έτσι θάταν καλά να βγαίνατε απόψε από δω λέ-

γοντας: «Ποτέ να μην ξαναμιλήσουμε μωρουδίστικα με ένα παιδί».

Όταν ένα παιδί αλλοιώνει τις λέξεις - για παράδειγμα στα Γαλλικά λέει «νταντά» για το άλογο - είναι ταπεινωτικό γι' αυτό ν' ακούει τους γονείς και τους ενηλίκους να επαναλαμβάνουν τη γλώσσα του και να μιλούν για «νταντά». Γιατί, όταν λέει «νταντά», είναι πεπεισμένο ότι λέει «άλογο». Επομένως πρέπει να εξακολουθούμε να του μιλάμε ακριβώς τη γλώσσα που μιλάμε όταν απευθυνόμαστε σε κάποιον τουλάχιστον ίσο με μας, και ίσως πιο ανώτερό μας. Έτσι μόνο θα είμαστε σωστοί στον τρόπο που είμαστε, όχι μόνο που μιλάμε αλλά που είμαστε με ένα παιδί. Αυτά! Λοιπόν χαιρετώ αυτόν τον ακροατή.

Τώρα, από μικρή ήθελα να ασχοληθώ με παιδιά, ήθελα να γίνω... το έλεγα από οκτώ χρονών: «Εγώ θα γίνω γιατρός εκπαιδευσεως». Η οικογένειά μου μου έλεγε: «Τι είναι αυτό;» Έλεγα: «Δεν ξέρω, αλλά πρέπει να υπάρχει».

Λοιπόν στο P.C.M.³ συνάντησα έναν ψυχαναλυτή, που λεγόταν Marc Schlumberger, ήταν ο γιος του συγγραφέα Georges Schlumberger και ήταν εκπαιδευμένος ψυχαναλυτής. Στην αρχή ήταν ανιχνευτής κοιτασμάτων πετρελαίου, μηχανικός. Με την ευκαιρία της συνάντησής

¹ Αθήνα, Απρίλιος 1986

² Στη μετάφραση, σεβάσθηκα τον προφορικό λόγο της Fr. Dolto, με την αμεσότητά του, αλλά και με τα μειονεκτήματά του: επαναλήψεις, ασύντακτα σημεία, κακή στίξη, κ.τ.λ. (Σ.τ.Μ.)

³ P.C.M. Αρχικά Physique-Chimie-Mathematiques, αναφέρεται στο προκαταρκτικό έτος των ιατρικών σπουδών στη Γαλλία τότε. (Σ. τ.Ε.)

του με την ψυχανάλυση, εκπαιδεύτηκε στην ψυχανάλυση, πράγμα που δεν απείχε πολύ από το να είναι ανιχνευτής κοιτασμάτων πετρελαίου. Γιατί κάτω από τη γη (*terre*) και κάτω από τη θάλασσα (*taïge* στα Γαλλικά είναι η σιωπή⁴), η σιωπή του πλανήτη, που στο εσωτερικό του υπάρχει αυτή η δύναμη ενέργειας με μορφή πετρελαίου, και βέβαια η σιωπή, οι μη ειπωμένες λέξεις που έχουν αποσιωπηθεί, με νόημα που δεν ειπώθηκε. Αλλά στο βάθος, οι συγκινήσεις, τα συναισθήματα, οι σκέψεις, που δεν έχουν ειπωθεί, μεταφέρονται από σώμα σε σώμα, μεταφέρονται και παραμένουν δυστυχώς χωρίς έκφραση και μπορούν, —όταν είναι οδυνηρά— να σημαδέψουν τη συνείδηση και το σώμα κάποιου, να ενσαρκωθούν σε σάρκα επώδυνη ενώ αντιθέτως τα ειπωμένα πράγματα είναι «αερισμένα» κι έτσι επιτρέπουν στον οργανισμό να αναπτυχθεί τέλεια.

Κάθε φορά λοιπόν που κάτι είναι θλιβερό ή μπερδεμένο ή επώδυνο μέσα στην οικογένεια, κυρίως αυτά τα πράγματα, πρέπει να τα λέμε στα παιδιά. Δεν πρέπει να τα αποσιωπούμε. Έτσι ώστε να βρίσκουν μέσα λεκτικά, μέσα φαντασιακά, μέσα πολιτισμικά για να διαπραγματεύονται τις συγκινήσεις τους. Αυτό κάνουν τα ανθρώπινα όντα και αυτό δεν φτιάχνει νευρώσεις.

Λοιπόν, καθώς σας είπα, το πετρέλαιο που υπάρχει κάτω από τη γη και κάτω από τη θάλασσα (*mer*) υπάρχει επίσης και κάτω από τις σχέσεις και με τις μητέρες μας (*meres*), όπου πολλά πράγματα έχουν μείνει μη ειπωμένα, έχουν απωθηθεί. Γιατί και η μαμά ή δεν μπορούσε ή δεν ήθελε ή νόμιζε ότι δεν έπρεπε, ή πίστευε ότι έπρεπε να προστατέψει το παιδί της από το να πει αυτό που ζούσε, αυτό που εκείνη ζούσε μαζί

του. Ενώ το να το προστατέψει από τον κίνδυνο, από τον επώδυνο τραυματισμό, στην πραγματικότητα το να το προστατέψει, είναι να του πει με λόγια αυτόν τον τραυματισμό, αντί να προσπαθεί να του τον κρύβει ή να προσπαθεί να του καμουφλάρει το νόημα.

Λοιπόν αυτός ο ερευνητής πετρελαίου, που έγινε ψυχαναλύτης, σπούδαζε ιατρική για να είναι ελεύθερος να εξασκήσει την ψυχανάλυση στη Γαλλία. Ήμασταν στα 1930. Μου είπε: «Γι' αυτό που θέλετε να κάνετε, πρέπει να γνωρίζετε την ψυχανάλυση». Του είπα: «Όχι, εμένα η φιλοσοφία δε με ενδιαφέρει. Μελέτησα την ψυχανάλυση για το μπακαλορέα της ψυχοφίας». Πράγμα που ήταν αλήθεια. Φανταστείτε, εκείνο τον καιρό για να πάρουμε το απολυτήριο, το «bac» όπως λέγαμε, είχαμε δικαίωμα να πάρουμε δυο μαθήματα για τα προφορικά κατ' επιλογήν, δηλαδή δεν τα είχαμε δουλέψει με τον καθηγητή. Κι εγώ είχα πάρει τους Στωικούς και την ψυχανάλυση. Μη σας κάνει εντύπωση, ήμουν 16 χρονών! Λοιπόν για μένα ήταν η ψυχανάλυση... Είχα καταλάβει το συνειρμό των ιδεών, είχα καταλάβει κάμποσα πράγματα. Ο εξεταστής είχε διασκεδάσει πολύ ρωτώντας με για την ψυχανάλυση. Μου είχε πει: «Δεσποινίς, για τον πανσεξουαλισμό τι σκέφτεστε;» Λοιπόν, λίγο ενοχλημένη του είπα: «Ακούστε, δεν έχω καταλάβει πολύ καλά γιατί δεν έχω αρκετή εμπειρία για να καταλάβω αυτό που λέει!» —σ' αυτό το σημείο γέλασε— «αλλά επειδή αυτά που κατάλαβα μου φαίνονται εντελώς αληθινά για τους ανθρώπους, νομίζω ότι και αυτό που λέει για τη σεξουαλικότητα είναι επίσης αληθινό». Μ' άφησε ήσυχη σ' αυτό το σημείο δε θέλησε να με ενοχλήσει περισσότερο.

⁴ Παίζει με την ομοηχία των λέξεων *terre* (γη) και *taïre* (σιωπή), καθώς και *mer* (θάλασσα) και *mère* (μητέρα) (Σ.τ.Μ.)

Ερώτηση του παρουσιαστού: **Κάπως έτσι δε θα απαντούσατε και στο Jacques Lacan για κάποιες δυσκολονότητες λέξεις;**

Ο Jacques Lacan έβαλε σε τύπους τις ενεργητικές δυνάμεις του ασυνειδήτου και αυτοί οι τύποι εμένα με ξεπερνούσαν. Αλλά όταν κατά τύχη, ακολουθώντας τη σκέψη του τον καταλάβαινα, έθρυσκα εξαιρετικά ενδιαφέρον αυτό που έλεγε γιατί κάλυπτε κάτω από ένα μικρό αριθμό λέξεων ένα σωρό κλινικές περιπτώσεις που ήξερα και που εγώ ήμουν αναγκασμένη να τις δίνω με παραδείγματα. Αλλά, ξέρετε, το ίδιο μου συνέβαινε και με τα Μαθηματικά όταν σπούδαζα. Ένας τύπος δε μου έλεγε τίποτε· αν τον παρουσίαζαν με παράδειγμα, ήταν εντάξει. Οι πραγματικοί Μαθηματικοί όμως δεν έχουν καθόλου ανάγκη από παραδείγματα. Ανάγκη από παραδείγματα έχουν οι φουκαράδες οι άνθρωποι που βρίσκονται μέσα στη συγκεκριμένη πραγματικότητα.

Όμως σκέφτομαι ότι μπορούμε να είμαστε ψυχαναλυτές και χωρίς να καταλαβαίνουμε το Lacan. Με εκτιμούσε, ήμουν πολύ τυχερή να έχω την εκτίμησή του— και μου έστειλε όλες τις πολύ δύσκολες περιπτώσεις που τον στενοχωρούσαν... Μου έλεγε: «Σε ικετεύω να τους πάρεις, σε ικετεύω να τους πάρεις». Έλεγα: «Μα δεν έχω πια θέση»... «Μα δεν πειράζει...». Και είχε δίκιο γιατί οι άνθρωποι που μου έστειλε ήταν άτομα με παιδικές νευρώσεις, πολύ πρώιμες, και είχαν ανάγκη να συναντήσουν στη μεταθίβαση μια γυναικεία ψυχολογία.

Ο Lacan λοιπόν μου έλεγε: «'Ακουσε, εσύ δεν έχεις ανάγκη να με καταλάβεις, εσύ κάνεις αυτό που εγώ λέω. Εγώ δεν μπορώ να κάνω αυτό που λέω. Αυτό που λέω το λέω γιατί είναι η αλήθεια». Εξάλλου έλεγε: «Δε φτύνω το αλάθητο, γιατί πιστεύω πως είμαι αλάθητος», έλεγε απλά, «στην ψυχανάλυση». Τότε του έλεγα: «'Ισως να είναι έτσι, πάντως εγώ δεν καταλαβαίνω το αλάθητό σου» και... «Ξέρεις, αν έχουμε το χημικό τύπο του

καμαμπέρ μπορούμε να βάλουμε μαζί όλα τα χημικά προϊόντα αλλά δε νομίζω ότι αυτό θα φτιάξει καμαμπέρ, αν δεν έχουμε καλό γάλα στο κατάλληλο μέρος, μέσα σε κατάλληλα αγροκτήματα, με τη θερμοκρασία που χρειάζεται μέσα σ' αυτά τα εργαστήρια». Τότε γελούσε.

Ήμαστε και οι δύο στην ίδια Σχολή, γιατί μου είχε ζητήσει να πάω στη Σχολή του. Και ήμουν πολύ ευτυχής, διότι, φανταστείτε ότι ανάμεσα στους ψυχαναλυτές, που είχαν εκπαιδευτεί από διάφορους ανθρώπους, συνάντησα εκείνους που ήταν ικανοί να γίνουν ψυχαναλυτές παιδιών μεταξύ αυτών που είχαν ψυχαναλυθεί από το Lacan και με το Lacan. Είναι πολύ πιο δύσκολο να είσαι ψυχαναλυτής παιδιών, παρά ψυχαναλυτής ενηλίκων. Απαιτεί μια πολύ πιο μακρόχρονη εκπαίδευση και αυτό πάλι απαιτεί μια ανάλυση πολύ πιο μακρόχρονη από άλλες, και μερικές φορές μπορεί να χρειαστεί να ξανακάνει κανείς ακόμα ανάλυση για λίγο χρόνο.

Τα παιδιά μας προκαλούν σε μια τέτοια εσωτερική αλήθεια η οποία ξεπερνάει αυτό που ξέρουμε για μας και μας βάζουν σε πολύ βαθιά αμφισβήτηση και όλοι όσοι ασχολούνται με ψυχανάλυση παιδιών, εκτός αν παρεκκλίνουν προς την παιδαγωγική, αν παρεκκλίνουν, προς ένα είδος σχέσης συμβούλου ή συμβούλου αγωγής που δεν είναι ψυχανάλυση αλλά άλλο πράγμα...

Μερικά παιδιά έχουν απόλυτη ανάγκη από ψυχανάλυση, αλλά μπορούν να έχουν ανθρώπους φωτισμένους από την ψυχανάλυση ήδη αυτό τα βοηθάει. Αλλά τα ψυχωτικά παιδιά, με πρώιμη ψύχωση, έχουν ανάγκη από ψυχαναλυτική θεραπεία αυτά τα παιδιά άλλωστε έχουν απόλυτη ανάγκη και από παιδαγωγό και από γονείς, που βοηθούνται, ώστε να είναι γι' αυτά παιδαγωγοί.

Ο ψυχαναλυτής δεν είναι κατά κανένα τρόπο παιδαγωγός, αλλά δεν μπορούμε να φροντίσουμε κάποιον που βρίσκεται στην περίοδο ανάπτυξης και που απ' την άλλη δεν έχει επαφή με ανθρώπους

που έχουν γι' αυτόν κάποια επιθυμία για να τον εκπαιδεύσουν.

Ο ψυχαναλυτής δεν έχει καμιά επιθυμία για το υποκείμενο, —εκεί έγκειται η πρωτοτυπία της ψυχανάλυσης— η μόνη του επιθυμία είναι να κάνει να ξεπηδήσει επιστρέφοντας μέσα στην ιστορία αυτού του ανθρώπου, —έστω κι αν αυτός ο άνθρωπος είναι 8 ή 10 μηνών σαν να ήταν 30 χρονών— να επιστρέψει μέσα στην ιστορία του, να επιστρέψει μέσα στην επιθυμία του ως αν αυτό είναι δυνατόν, ως την ημέρα της γέννησης του, έπειτα ως τη μέρα των τραυματισμών, που ίσως υπέστη πριν να γεννηθεί, ως τη μέρα της επιθυμίας του να μπει στη ζωή με το να ενσαρκωθεί με την ευκαιρία μιας σεξουαλικής ένωσης, της ένωσης των γονέων του.

Η ψυχανάλυση κάνει υπεύθυνο τον καθένα. Και στο μέτρο που ξυπνάει την υπευθυνότητα του καθενός και τον πείθει για την ευθύνη του να επιθυμεί, στον ίδιο βαθμό ανακουφίζει επίσης τα νευρωτικά συναισθήματα ενοχής. Γιατί η ευθύνη είναι ακριβώς το αντίθετο της ενοχής.

Θα σας δώσω ένα παράδειγμα γιατί, επειδή εγώ αγαπώ τα παραδείγματα, σκέφτομαι ότι το ίδιο θα αρέσουν και σε σας. Αν βρίσκεστε σε μια σειρά αυτοκινήτων και κάποιος από πίσω χτυπήσει αυτή τη σειρά, το δικό σας αυτοκίνητο θα κάνει ζημιά σ' αυτό που προηγείται και σεις θα πάθετε ζημιά από το αυτοκίνητο που σας ακολουθεί. Είναι μια καρμπόλα, βλέπουμε αλίμονο τέτοια στους δρόμους της Γαλλίας και μερικές φορές δεν υπάρχουν μόνο ζημιές, κάποτε υπάρχουν και νεκροί. Λοιπόν ποιος είναι ένοχος; Δεν θα το μάθουμε ποτέ. Ποιος όμως είναι υπεύθυνος; Εσείς για τις ζημιές που το αυτοκίνητό σας έκανε στον μπροστινό. Αυτός που είναι από πίσω σας είναι υπεύθυνος για τις ζημιές που προξένησε σε σας. Καθένας είναι υπεύθυνος για το αυτοκίνητό του, αυτό κανείς δεν πρόκειται να το αμφισβητήσει, άλλωστε και η ασφάλειά σας θα

συμφωνήσει. Όμως ο υπεύθυνος δεν είναι γι' αυτό το λόγο ένοχος, έστω κι αν στενοχωρηθεί και ταραχτεί γιατί έγινε ο διάμεσος ενός δράματος, χωρίς να έχει φταίξει καθόλου ή επειδή ήταν σταματημένος στο δρόμο.

Έτσι συμβαίνει μερικές φορές. Βλέπετε; Ήταν για να καταλάβετε τη διαφορά μεταξύ ευθύνης και ενοχής.

Άρα, είναι πολύ δύσκολο για τους γονείς να παραδεχτούν ότι είναι υπεύθυνοι για το παιδί τους όταν υποφέρει, όταν είναι δυστυχημένο, ότι είναι υπεύθυνοι, χωρίς όμως να είναι ένοχοι.

Άλλωστε, οι περισσότεροι γονείς, όπως είστε εσείς— και εγώ έτσι ήμουν αν και ψυχαναλύτρια— πιστεύουμε πως είμαστε ένοχοι όταν, όπως λένε, «δεν κάναμε ό,τι μπορούσαμε». Αλλά «ό,τι μπορούσε» το κάνει πάντα κανείς όταν είναι γονιός... τέλος πάντων, τις περισσότερες φορές. Όμως, αν και είμαστε υπεύθυνοι ακόμη και γι' αυτά που κληροδοτούμε, λίγο ή πολύ, σαν οφειλή ή σαν κληρονομιά στο ασυνείδητο των παιδιών μας, δεν είμαστε παρά υπεύθυνοι ποτέ ένοχοι εκτός αν το κάνουμε επίτηδες για να βλάψουμε αυτό το ανθρώπινο πλάσμα, από μίσος γι' αυτό το ανθρώπινο πλάσμα που πήρε ζωή από μας, αν το κάνουμε επίτηδες για να το βλάψουμε, πράγμα που είναι η εξαίρεση και είναι πράξη ανθρώπων πάρα πολύ διαταραγμένων, οι οποίοι δεν ξέρουν τι κάνουν, με την έννοια ότι δεν είναι πιο υπεύθυνοι από τους άλλους αν και είναι σκόπιμα επιβλαβείς για τα παιδιά τους.

Ξέρετε ότι παντού στον κόσμο ασχολούμεθα με παιδιά τραυματισμένα από τους γονείς τους, παιδιά κακοποιημένα, παιδιά που πεθαίνουν της πείνας... Δεν ξέρω αν στην Ελλάδα έχετε γνώση τέτοιων πραγμάτων, ελπίζω ότι υπάρχουν λιγότερα, γιατί στον τόπο μας υπάρχουν πολλά, υπερβολικά πολλά πάντοτε. Και οι άνθρωποι που ασχολούνται μ' αυτά κι εγώ που είχα την ευκαιρία να βλέπω αυτό που αποκαλούμε «δημίους παιδιών», δηλαδή αυτούς τους ανθρώπους που

σχεδόν κάθε δύο μήνες φέρνουν ένα παιδί χίλια κομμάτια, γιατί το έδειραν τόσο που το παιδί έγινε λιώμα, ή ένα παιδί λιμασμένο επειδή το τιμώρησαν επί 15 μέρες σχεδόν, να μην τρώει! Οι άνθρωποι λοιπόν που είδα, όποτε είχα αυτή την ευκαιρία, επειδή οι δικαστές μου ζητούσαν να τους βλέπω όταν εργαζόμουν στα εξωτερικά ιατρεία του νοσοκομείου κι έκανα εν μέρει απλή ψυχιατρική (στα χαρτιά ήμουν ψυχίατρος· ψυχαναλύτρια ήμουν γι' αυτούς στους οποίους έκανα μια ψυχαναλυτική θεραπεία), δεχόμουν όμως και ανθρώπους για να μελετήσω λίγο τη δυναμική της ζωής τους όταν είναι μαζί, π.χ. μπορούμε να δώσουμε σ' αυτή τη γυναίκα το παιδί της που το ζητάει; Ε λοιπόν, ήμουν μάρτυς του γεγονότος ότι αυτά τα άτομα, αυτές οι μητέρες κι αυτοί οι πατέρες—δήμιοι παιδιών, όταν τους βλέπει κανείς, έτσι εν ψυχρώ, είναι πολύ πιο «αγαπησιάρηδες» με το παιδί τους παρά πολλοί άλλοι. Και, περιέργως, τα παιδιά τους κοιτάζουν με μάτια απίθανα ερωτευμένα ενώ έχουν έρθει τρεις και τέσσερις φορές στο νοσοκομείο επειδή ήταν λιώμα... Είναι πολύ παράξενο να το λέει κανείς.

Τα ανθρώπινα όντα, που είναι επιβλαβή για τα παιδιά τους τις περισσότερες φορές συμβαίνει αυτό επειδή μεταχειρίζονται τα παιδιά τους για να πάρουν ευχαρίστηση από αυτά κι όχι πάντοτε για να τα βλάψουν. Όμως το παιδί τους προκαλεί ακριβώς γιατί έχει τους γονείς του χεριού του αν μπορούμε να το πούμε, τους προκαλεί ως το σημείο που ο ενήλικος νιώθει το όριο: «δεν είναι πλέον δυνατόν να πάω πιο πέρα για να ευχαριστήσω το παιδί μου, μου δίνει πάρα πολλή δυσaréσκεια» και πάνω σ' αυτή τη σκέψη αρχίζει να το δέρνει.

Υπάρχουν και οι περιπτώσεις των διεστραμμένων, που είναι ο σύζυγος ή ο άντρας που συζεί με τη μητέρα, η οποία τον αφήνει να επιτίθεται στο παιδί, για να τον κρατήσει· είναι αλήθεια ότι αυτό

συμβαίνει! Αλλά και τότε, όταν έχετε την ευκαιρία να μιλήσετε μ' αυτόν τον άντρα, θα ανακαλύψετε ότι είναι ένα παιδί που δε γνώρισε τους γονείς του, που μικρό τον κακομεταχειρίστηκαν, που πάντα είδε τον ενήλικο σαν εκείνον που πρέπει να δείχνεται δυνατός και να μην αφήνεται να τον καταφέρνει αυτή η μικρή ψείρα, το παιδί που υπήρξε ο ίδιος και που αναγνωρίζει ότι υπήρξε μέσα σ' αυτό το παιδί, το οποίο βασανίζει.

Βλέπετε ότι εφόσον κάποιος είναι ψυχαναλυτής, δεν κρίνει πια τις αξίες όπως οι παιδαγωγοί.

Ευτυχώς πάντως που υπάρχουν παιδαγωγοί, οι οποίοι διδάσκουν στο παιδί τι πρέπει και τι δεν πρέπει να κάνει, αλλά ο ψυχαναλυτής δεν είναι εκεί γι' αυτό. Είναι εκεί για να ξαναβρεί μια υγιή δυναμική μέσα στον καθένα και για να εξανθρωπίσει, αν είναι δυνατόν, αυτό τον αυτόν τον οργανισμό· γεμάτο έντικτα στο ζώο και επιθυμίες διαφορετικές από τις ανάγκες στον άνθρωπο.

Γιατί αυτή είναι η ανακάλυψη της ψυχανάλυσης. Ίσως το γνώριζαν από πολύν καιρό, αλλά δεν είχε ειπωθεί όπως ο Φρόυντ μπόρεσε να το δείξει. Είναι η διαφορά μεταξύ των αναγκών και των επιθυμιών. Γιατί οι ανάγκες, όπως και οι επιθυμίες, αποτελούν μέρος του ασυνειδήτου πριν να φθάσουν στη συνείδηση. Οι ανάγκες, όμως, αν δεν ικανοποιηθούν, προκαλούν μια «αποζωτικοποίηση», (δεν είναι γαλλική λέξη⁵, ζητώ συγγνώμη από το Γαλλικό Ινστιτούτο, αλλά τέλος πάντων, την καταλαβαίνετε προκαλούν μια βλάβη στη δύναμη της φυσιολογικής ανάπτυξης, μια «αποζωτικοποίηση»). Για παράδειγμα, αν λείπουν από τη διατροφή κάποια στοιχεία, το επακόλουθο είναι ο ραχιτισμός και μπορεί να επακολουθήσει σκορβούτο. Λοιπόν, το ίδιο συμβαίνει και με τη συναισθηματική ανάπτυξη. Αν λείψουν τα συναισθηματικά στοιχεία, για να θρέψουν την καρδιά και τη συναι-

⁵ Χρησιμοποιεί τη λέξη *déviance*. (Σ.τ.Μ.)

σθηματικότητα του ανθρώπου, στοιχεία από τα οποία έχει ανάγκη –έχει ανάγκη από το βλέμμα των γονέων του που είναι στραμμένο επάνω του με προσοχή– αν λείπει το βλέμμα των γονιών μπαίνει σε «αποζωτικοποίηση» όσον αφορά τις σχέσεις του.

Πράγματι, τα παιδιά που έχουν ανατραφεί από καταθλιπτικά άτομα τα οποία βρίσκονται σε τέτοια οριακή κατάσταση επιβίωσης ώστε να μην μπορούν να τα κοιτάζουν και δεν έχουν πια καθόλου επιθυμία σχέσης, γιατί βρίσκονται σε πάρα πολλή μεγάλη κατάθλιψη, αυτά τα παιδιά είναι προσβεβλημένα όχι από το ότι η μητέρα τους είναι σε κατάθλιψη –άλλωστε θα μπορούσε να μην είναι η μητέρα τους αλλά το πρόσωπο που τα φροντίζει– όχι λοιπόν γιατί αυτή που τους γέννησε βρίσκεται σε κατάθλιψη, αλλά κυρίως επειδή η ανάγκη ενός ανθρώπινου πλάσματος, όπως άλλωστε και ενός ζώου, είναι να είναι το αντικείμενο της προσοχής των ενηλίκων παιδαγωγών, των ενηλίκων που το κηδεμονεύουν. Κυρίως όμως υπάρχουν επιθυμίες στον άνθρωπο και οι επιθυμίες δε χρειάζεται να ικανοποιηθούν, άμεσα σώμα με σώμα με την παροχή του αντικειμένου που ζητιέται.

«Μαμά δώσε μου μια καραμέλα». Το παιδί μπορεί να έχει ανάγκη από ζάχαρη, δεν έχει όμως ανάγκη από καραμέλα. Αυτή είναι η διαφορά. Μπορεί να έχει ανάγκη από ζάχαρη, το είδαμε άλλωστε στον πόλεμο, παιδιά που είχαν έλλειψη ζάχαρης. Όμως για τα παιδιά που ζητούν καραμέλες, πρέπει πρώτα να μελετήσουμε αν τις έχουν ανάγκη επειδή έχουν κάποια ανωμαλία στο μεταβολισμό του ζαχάρου, και –ανακάλυψη που είναι της τάξεως της ιατρικής–, ή αν δεν συμβαίνει αυτό, πρόκειται για ένα αίτημα σχέσης μέσα από τη γεύση, με την ευκαιρία της ευχαρίστησης να έχει μέσα στο στόμα κάτι με ιδιαίτερη γεύση. Και είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον να δούμε ότι, αν ένα παιδί ζητάει κάτι που δεν το έχει ανάγκη, δεν ωφελεί σε τίποτε να

του το αρνηθούμε ευθέως· γιατί η άρνηση δε χρησιμεύει παρά για να το ξαναζητήσει και να κουράσει τόσο τον ενήλικο ο οποίος για να βρει την ησυχία του, υποχωρεί. Ενώ το παιδί δε ζητάει καθόλου αυτό. Το παιδί θα ήθελε να του πούμε: «Ναι; πώς θα την ήθελες; κόκκινη; Λοιπόν, τι γεύση να είχε; Μήπως πράσινη; Δηλαδή μέντα; Όχι όχι, μπορεί να ήταν από σπανάκι!!!...» Τότε γελάμε. Καραμέλα από σπανάκι! Δεν έχει δει ποτέ κανείς τέτοιο πράγμα. Και τα λοιπά. Και τέλος, από λεμόνι, από πορτοκάλι, γελάμε, κάνουμε πλάκα λέγοντας ότι το πορτοκάλι είναι καφετί, η σοκολάτα είναι πορτοκαλιά. Το παιδί ενθουσιάζεται, έχει τελείως ξεχάσει ότι ήθελε καραμέλα. Αυτό που απόχτησε ήταν αυτό που ήθελε, μια σχέση μιλημένη, μοιρασμένης ευχαρίστησης, με μικρές λεξούλες, όπου παίζουμε να γελάει ο ένας τον άλλο, όπου διασκεδάζουμε και όπου ανακαλύπτουμε την πραγματικότητα η οποία είναι ειπωμένη με σωστές λέξεις και όπου ανακαλύπτουμε ότι είμαστε σωστοί γιατί διασκεδάζουμε παίζοντας με αυτές τις λέξεις για την απόλαυση του να ξεγελιόμαστε. Γιατί είναι μεγάλη ευχαρίστηση για ένα παιδί να λείι μια λέξη στη θέση μιας άλλης χωρίς να του πουν «είσαι βλάκας» αλλά να παίζουν μαζί του αυτή τη λέξη.

Το ίδιο, όταν απαγορεύουμε κάτι σε ένα παιδί, επειδή είναι επικίνδυνο, έχει πάντα ανάγκη να μην υπακούσει. Δεν πρόκειται για ανάγκη, είναι επιθυμία. Ίσως να είναι ανάγκη. Γιατί ακριβώς το ανθρώπινο ον έχει απόλυτη ανάγκη να μπου σε λόγο όλες του οι επιθυμίες.

Επομένως, όταν του απαγορεύουμε κάτι, αυτή η απαγόρευση οπωσδήποτε, όπως και όλες οι απαγορεύσεις εκτός από την απαγόρευση της αιμομιξίας, όλες εκτός από αυτήν, είναι μόνο προσωρινές και οφείλονται στη σχετική αδυναμία του παιδιού σε σχέση με τον ενήλικο. Αυτό που μπορεί να κάνει ο ενήλικος, το παιδί δεν μπορεί να το κάνει ακόμη. Έτσι οι γονείς από σύνεση, επειδή το

παιδί δεν ξέρει τα όριά του, οι γονείς είναι εκεί για να αγρυπνούν πάνω στα όρια της ελευθερίας του παιδιού.

Αλλά η σημαντική είναι αυτή η παράβαση: όταν ξέρει αυτό που δεν πρέπει να παραβεί —πρέπει πρώτα να το μάθει— το καταπληκτικό παιχνίδι που το κάνει άνθρωπο(!) το ότι κοιτάζει καλά- καλά τον ενήλικο, προσποιούμενο ότι πρόκειται να κάνει παράβαση. Και αυτή τη στιγμή είναι απολύτως αναγκαίο ο ενήλικος να μη θυμώσει, αλλά να παρατηρεί. Και να πει εγώ το είχα απαγορεύσει!». Το παιδί είναι καταευχαριστημένο που του δίνουν προσοχή και του λένε: Μα επειδή είσαι άνθρωπος θέλεις να παραβείς την απαγόρευση! Αν ήσουν ζώο, το ζώο είναι ντρεσαρισμένο και δεν παραβαίνει πια τις απαγορεύσεις!!

Το ανθρώπινο το βάζουμε σε λέξεις: και χάρη σ' αυτές τις λέξεις και στη συνεργασία του παιχνιδιού, το παιδί ανακαλύπτει ότι αυτός ο ενήλικος είναι αξιόπιστος εφόσον ξέρει την ευχαρίστηση της φανταστικής παράβασης και ότι είναι εκεί σαν μια αξιόπιστη επιστασία, που δηλώνει ότι η παράβαση δεν πρέπει να γίνει στην πραγματικότητα, γιατί αντιστοιχεί σ' ένα σκοπό ωφέλιμο όχι μόνον για το παιδί το οποίο προφυλάσσει από τους κινδύνους, αλλά σκοπό εξίσου ωφέλιμο για τους άλλους.

Είναι σημαντικό να το καταλάβουμε αυτό.

Το παιδί έχει επιθυμίες οι οποίες πρέπει να μιληθούν και οπωσδήποτε να δικαιωθούν ως επιθυμίες, ως αποδείξεις της ανθρώπινης φύσης του, αλλά όχι να επιτραπεί η ικανοποίησή τους στην πραγματικότητα. Γιατί αν επιτραπεί να ικανοποιηθούν μέσα στην πραγματικότητα αυτές οι επιθυμίες, και δε θλάσουν ή δεν προκαλέσουν βαρύ ατύχημα στο παιδί ή σε κάποιον άλλο, αυτό αποδεικνύει ότι η απαγόρευση ήταν άχρηστη, δεν θα έπρεπε να την έχουμε δώσει. Κι όμως οι γονείς συχνά συνεχίζουν να αφήνουν τα παιδιά μέσα σε κανονισμούς διάφορων απαγορεύσεων τις οποίες τα

παιδιά θα έπρεπε ήδη να έχουν ξεπεράσει.

Αυτό συμβαίνει σε όλους μας. Γνωρίζετε αυτά τα παιδιά που δεν υπακούουν. Τότε ένα άλλο παιδί έρχεται να το πει, να το καρφώσει, «*cafarder*» λέμε στα γαλλικά, δηλαδή να δώσει αναφορά: «Πω πω! έκανε αυτό, έκανε εκείνο».

Οι γονείς πρέπει να πουν: «Γιατί έρχεσαι να μου το πεις; Μήπως είναι σε κίνδυνο;» —«Όχι, όχι, είναι μια χαρά». —«Είναι τυχερός! Πάντως για σένα εξακολουθεί να είναι απαγορευμένο! Ευτυχώς που δεν τον είδα: θα μου είχε κοπεί η χολή, να τον βλέπω να κάνει τέτοια επικίνδυνα πράγματα». Και μετά δε μαλώνουμε αυτόν που κινδύνεψε, γιατί αν τον μαλώσουμε δεν είμαστε καθόλου ανθρωπίνου. Λέμε: «Βλέπεις, δε σε θεωρούσα καθόλου ικανό να παραβείς την απαγόρευση. Κινδύνεψες, ευτυχώς που δε σε είδα, αλλά αφού τα κατάφερες, μπράβο σου. Αλλά πρόσεξε, γιατί νομίζω ότι πρέπει να πέρασες δύσκολες στιγμές». Και το παιδί εκείνη τη στιγμή αναγνωρίζει πως είναι πολύ αληθινό ότι πέρασε δύσκολες στιγμές.

Όταν ένα παιδί θέλει να κάνει μια παράβαση, πρέπει κυρίως να του πούμε: «Άκουσε, μια μέρα θα πρέπει να φτάσεις σ' αυτό το σημείο, αλλά κάνε το τότε ξέροντας τις αιτίες, εξετάζοντας καλά γιατί τα πράγματα απαγορεύονται». Και τελικά φτάνουμε στη μόνη απαγόρευση που κάνει τον άνθρωπο-άνθρωπο και που είναι η απαγόρευση της αιμομιξίας η οποία, δυστυχώς, στις πολιτισμένες κοινωνίες δε λέγεται στα παιδιά τις περισσότερες φορές. Και βλέπουμε παιδιά να μπλέκονται μέσα στις δυσκολίες που παρουσιάζουν οι ευχαριστήσεις από τα σεξουαλικά παιχνίδια μεταξύ αδελφών αγοριών και κοριτσιών για τα οποία δεν ξέρουν ότι απαγορεύονται. Αν το ξέρουν ότι απαγορεύονται και παίζουν, αφήστε τα στην ησυχία τους κι επαναλάβετε την απαγόρευση: δε θα διαρκέσει για πολύ. Κάθε παιδί θα ξέρει να υπερασπιστεί τον εαυτό του από το άλλο. Μεταξύ α-

δελφιών τα σεξουαλικά παιχνίδια πρέπει να λέγονται, να εμποδίζονται, αλλά οι ενήλικοι δεν πρέπει να είναι ηδονοβλεψίες όλη την ώρα, για να βλέπουν τι συμβαίνει. Πρέπει να ξαναλέμε την απαγόρευση αλλά κυρίως τη μείζονα απαγόρευση που είναι η αιμομιξία μεταξύ γονιού και παιδιού. Αυτή πρέπει να λεχθεί πολύ πρώιμα και την αιμομιξία μεταξύ παιδιού και ενήλικου, είτε πρόκειται για δασκάλους είτε για καθηγητές, πρέπει να τους τη λέμε. Γιατί τα παιδιά δεν ξέρουν και προκαλούν, και φέρνουν σε δύσκολη θέση τους ενήλικους με εντελώς αθώο τρόπο, γιατί δεν ξέρουν. Από τη στιγμή που τα παιδιά ξέρουν ότι οι ενήλικοι μπορούν να είναι εύθραυστοι, το αντιλαμβάνονται καλά. Για παράδειγμα, ένα παιδί θέλει να προκαλέσει μια τιμωρία γιατί του αρέσει αυτό –υπάρχουν παιδιά που τους αρέσει αυτό, τους προκαλεί έντονα αισθήματα– προκαλεί λοιπόν και αυτό τον ενήλικο μέχρι που ο ενήλικος να το δειρεί. Και έπειτα είναι εντελώς μέσα σε ένα φαύλο κύκλο και το ξέρετε: υπάρχουν δάσκαλοι και μαθητές που περνούν τον καιρό τους με το να πειράζονται μεταξύ τους επικίνδυνα, να κάνουν επιθέσεις ο ένας στον άλλον και στο τέλος... είναι το τέλος αυτού που ονομάζουμε «εξιδανίκευση» δηλαδή το τέλος της «πετυχημένης φοίτησης στο σχολείο», που δίνει στο παιδί όπλα για τη ζωή. Γιατί κάθε φορά που κάποιος ικανοποιεί την επιθυμία του, είτε αυτή είναι επιθετική επιθυμία της ευχαρίστησης του επιτιθεμένου ή της ευχαριστήσης αυτού που δέχεται την επίθεση, ε λοιπόν τότε η επιθυμία δεν μπορεί να εξιδανικευτεί μέσα σε αναζήτηση επικοινωνίας, διαπραγματεύσης, δια του λόγου, δια της τεχνολογίας, της κουλτούρας. Αυτό έδειξε η ψυχανάλυση.

Ας ικανοποιούμε τις ανάγκες, ας ξέρουμε όμως να παρέχουμε στις επιθυμίες τους αλληπάλληλους ευνουχισμούς που είναι όμως αναγκαίοι για να ανθρωπο-

ποιήσουμε το ανθρώπινο ον, που από την αρχή του είναι φτιαγμένο για το λόγο αλλά που φτάνει στο λόγο και στην άνθισή του, η οποία βρίσκεται στο λόγο το δημιουργικό μαζί με τους άλλους, μόνο αν δεχτεί εγκαίρως και από πρόσωπα αξιόπιστα τους αλληπάλληλους ευνουχισμούς. Αυτοί οι ευνουχισμοί αρχίζουν από τη γένεση.

Η γέννηση είναι μια βίαιη αποστέρηση της ενδομήτριας υπαρξιακής ασφάλειας που βρίσκεται στο τέλος, στα όριά της. Και μπροστά σ' αυτό το μεγάλο κίνδυνο να πεθάνει από ασφυξία, το παιδί αρχίζει και κάνει την εργασία της γέννησης με τη συνεργασία της μητέρας, η οποία έχει επίσης ανάγκη να το ξεφορτωθεί, γιατί κι αυτή έχει φτάσει στα όριά της. Η στιγμή όμως του αποχωρισμού τους είναι κάτι που μπορεί να γίνει το μοντέλο των ευνουχισμών, δηλαδή των βιαιών αποστερήσεων μιας γνωστής ευχαρίστησης με κίνδυνο το θάνατο και κατάληξη έναν άλλο τρόπο ζωής, που είναι ένας τρόπος ζωής υποκατάστατος του πρώτου, αλλά που μας έκανε να ανακαλύψουμε μέσα μας δυνατότητες οι οποίες δεν υπήρχαν προηγουμένως.

Πράγματι, το έμβρυο δε γνώριζε την αναπνοή, επομένως δε γνώριζε τις κοιλότητες, δηλαδή τη μύτη, το στόμα, τα αυτιά, το τέντωμα των πνευμόνων και δεν είχε την ίδια καρδιά εφόσον η καρδιά του εμβρύου είναι μια καρδιά με ρυθμό εκκρεμούς και η καρδιά που έχει όταν γεννιέται, γίνεται από τη μια στιγμή στην άλλη, ισοδύναμη από άποψη ρυθμών με την καρδιά της μητέρας. Είναι κάτι που μας βάζει σε σκέψεις.

Γιατί πριν να γεννηθεί το παιδί ακούει διαρκώς ήχους αλληλένδετους που αλληλοεπηρεάζονται, που ρυθμίζουν οι μεν τους δε και που είναι φτιαγμένοι από έναν εμβρυακό ρυθμό και από το ρυθμό της μητέρας και στο έμβρυο γίνεται ακόμα ταχύτερος τη στιγμή της γέννησης⁶.

⁶ Στο σημείο αυτό, η Françoise Dolto παρέστησε τους διαφορετικούς ρυθμούς χτυπώντας το τραπέζι (Σ.τ.Ε.)

Λοιπόν, βλέπετε σε όλες τις έρευνες τζαζ, ρυθμών και κρουστών είναι μια ευχαρίστηση για τους ανθρώπους να εξερευνούν αυτό το παιχνίδι μεταξύ των διάφορων ρυθμών, που ψάχνονται, που βρίσκονται, που χωρίζονται, που ξανασμίγουν χωρίς να λογαριάζουμε τις μελωδίες που μπορούν να προσαρμόσουν επάνω τους.

Σκέφτομαι τα κρουστά. Τα κρουστά είναι σίγουρα συνδεδεμένα με τον πρώτο ευνοουχισμό, ο οποίος είναι πράγματι μεγάλη δοκιμασία: να ακούει πάνω στο μαξιλάρι μόνο το χτύπο της καρδιάς της μητέρας που τυχαίνει να είναι τώρα ο χτύπος του νεογέννητου, ενώ πριν να γεννηθεί άκουγε το χτύπο από τις δυο καρδιές, το δικό του και της μητέρας, πάντα συντροφευμένους, πάντα συνεργαζόμενους και πάντα να ρυθμίζει ο ένας τον άλλο μ' ένα τρόπο απολαυστικό, γιατί αυτό επέτρεπε να ζουν κι αυτό που επιτρέπει να ζούμε είναι το ότι απολαμβάνουμε τη ζωή. Αυτό ονομάζεται «απόλαυση από τη ζωή».

Έπειτα απολαμβάνει τη ζωή με την εμμονή στο αυτί του ενός άλλου ρυθμού, του δικού του, του ρυθμού της αναπνοής του, ο οποίος ήρθε πρόσφατα να το ξαφνιάσει και να το συνοδεύσει σε όλη του τη ζωή.

Αυτό είναι η γέννηση.

Στη γέννηση ακούει, ξαφνικά. Να... έφερα σήμερα ένα βιβλίο γραμμένο από την κόρη μου, το οποίο βρίσκω έξοχο, που πήρε φέτος το πρώτο βραβείο επιστημονικού βιβλίου, άρα είναι οπωσδήποτε ενδιαφέρον για όλο τον κόσμο. Ονομάζεται: «*Εννέα μήνες ως τη γέννηση*». Συνοδεύεται από ένα δίσκο που επιτρέπει να ακούσουμε τους ήχους τους οποίους ακούει το έμβryo πριν να γεννηθεί, πριν να «σπάσουν τα νερά», και έπειτα, όταν γεννηθεί: την ίδια φωνή, τις ίδιες συζητήσεις της μητέρας του με άλλα πρόσωπά και μουσική. Πώς ακούει μέσα στη μήτρα και κυρίως αυτό που ακούει μέσα από το αμνιοτικό υγρό και τα κοιλιακά τοιχώματα της μητέρας του που

το χωρίζουν από τον κόσμο. Είναι ήδη μια καταπληκτική κοινωνική ζωή η ζωή του εμβρύου από τον τέταρτο μήνα της ζωής του: ακούει πριν να χτυπήσει η καρδιά. Η καρδιά χτυπάει στους τέσσερις μήνες της εμβρυακής ζωής. Δηλαδή, θέλω να σας πω ότι η ζωή ενός παιδιού που γεννιέται, είναι ήδη μια μακρά ζωή επιθυμιών μοιρασμένων και αναγκών που ικανοποιήθηκαν ή όχι μέσα από την ομφάλια έγχυση.

Αλλά αφού γεννιέται και αφού είναι βιώσιμο, αυτό αποδεικνύει ότι τα αναγκαία υπήρχαν. Και από εκείνη τη στιγμή, ώρα με την ώρα και μέρα με τη μέρα, ανανεώνει το συμβόλαιό του με τη ζωή. Είναι από τότε υπεύθυνο, και ο ενήλικος μαζί του συνυπεύθυνος, για τη ζωή του. Ας ευχηθούμε να μη θεωρηθεί ποτέ υπεύθυνο για τις στεναχώριες που θα προξενήσει στους γονείς του. Γιατί αυτά τα ίχνη του πόνου, που προξενεί κανείς στους γονείς του, είναι δυσβάσταχτα για ένα νεογέννητο, όμως –ας το ξέρουμε κι αυτό– όταν βάζουμε σε λόγια αυτό τον πόνο που ένα παιδί προξενεί στους γονείς του τον ελλατώνουμε σημαντικά. Γιατί αυτό είναι το πολύ παράξενο στον άνθρωπο, δηλαδή: ό,τι μπορεί να μιληθεί και να ειπωθεί, είναι βάλαμο πάνω σε ό,τι είναι θάνατο, όταν αποσιωπηθεί.

Μπορεί να ειπωθεί με λόγια, μπορεί να ειπωθεί και με μουσική, μπορεί ακόμη –από τη στιγμή που το παιδί αντιλαμβάνεται τα σχήματα– να ειπωθεί με σχήματα. Και το πρώτο αίσθημα που δοκιμάζει ένα μωρό στον κόσμο είναι το αίσθημα της ομορφιάς.

Είναι συναρπαστικό να παρατηρείς ένα παιδί για το οποίο δεν ξέρεις ακόμη ούτε αν βλέπει πράγματι και το παιδί αυτό να είναι ήδη ευαίσθητο στην ομορφιά της βλάστησης. Γιατί; Δεν το ξέρουμε, αλλά είναι γεγονός. Και θα δείτε, υπάρχουν παιδιά που γεννιούνται ανάπηρα, σπαστικά τα λένε, είναι παιδιά που μοιάζουν να μην έχουν ευχαρίστηση ούτε επιθυμία, δεν μπορούν να την εκδηλώσουν.

Αν γνωρίζετε ανθρώπους που περνούν αυτή τη δοκιμασία να έχουν ένα παιδί που έπαθε ζημιά κατά τη γέννηση και απ' αυτή την αιτία είναι σπαστικό και να μην έχει έκφραση στο πρόσωπό του, ενώ είναι ήδη μερικών μηνών: λοιπόν –αν είναι ένα παιδί που βλέπει και ξέρετε ότι διακρίνει τη διαφορά φωτός και σκιάς– αν βάλετε στο οπτικό του πεδίο ανάμεσα στο φως και σ' αυτό πράσινα φύλλα που λικνίζονται, θα δείτε αυτό το παιδί, όλα τα παιδιά, να εκφράζουν τα αισθηματά τους του ωραίου με ένα χαμόγελο και τέντωμα του θώρακα σαν να έπαιρναν μια μεγάλη ανάσα. Βλέπετε τότε τη μητέρα να συγκινείται μέχρι δακρύων γιατί ποτέ μέχρι τότε δεν είχε δει το χαμόγελο του παιδιού της, για το οποίο δεν ήξερε καν αν βλέπει, αν ακούει.

Αλλά τα παιδιά που γεννιούνται με τα αισθητήριά τους σε καλή κατάσταση, έχουν ανάγκη και επιθυμία –ας την ικανοποιήσουμε– να βλέπουν χρώματα, να βλέπουν ωραία πράγματα. Ποτέ δεν είναι υπερβολικά νωρίς για να δουν ωραία πράγματα. Δυστυχώς, δεν πηγαίνουμε τα παιδιά στις εκθέσεις, γιατί ενοχλούν τους μεγάλους, δυστυχώς δεν τους δείχνουμε τουλάχιστον ούτε τα ωραία αντίγραφα. Δεν τα πηγαίνουμε, γιατί τα παιδιά κουράζονται γρήγορα. Αν όμως αφήσετε ένα παιδί που έχει το αίσθημα της οπτικής απόλαυσης, το αίσθημα της ακουστικής απόλαυσης, αν το αφήσετε κοντά σε μεγάλους που απολαμβάνουν μια έκθεση ή μια συναυλία, χωρίς να το υποχρεώνετε να μένει ακίνητο αλλά λέγοντάς του: «Αν βαρεθείς...». (Έχετε προειδοποιήσει την κυρία που ασχολείται με τα παλτά και με τα καπέλλα και της λέτε: «αν ο μικρός ή η μικρή θγει έχετε το νου σας; δε θέλω να βαρεθεί μέσα στη συναυλία γι αυτό του επιτρέπω να θγει». Δίνετε κι ένα μικρό φιλοδώρημα σ' αυτό το πρόσωπο για να καταλάβει ότι πρέπει να προσέξει το παιδί).

Λοιπόν έχετε σε μια οικογένεια παιδιά, που δε θα αφήσουν ποτέ τη συναυλία, γιατί πράγματι παίρνουν πολύ μεγά-

λη ευχαρίστηση, και άλλα που θγαίνουν σας μιλάω για παιδιά 2 1/2 - 3 χρονών. Ένα παιδί μπορεί κάλλιστα να φύγει από τη στιγμή που είναι αυτόνομο, που ξέρεi να κυκλοφορεί μόνο του και δεν έχει ανάγκη να είναι κολλημένο στη μαμά του. Αν έχει ανάγκη να είναι κολλημένο στη μαμά θα αποκοιμηθεί επάνω της και δεν είναι δα και τόσο κακό να ακούς ωραία μουσική στην αγκαλιά της μαμάς!

Όμως δεν μπορούμε να ξέρουμε ως ποιο σημείο είναι ευαίσθητο το παιδί στην ωραία μουσική, στην ωραία ζωγραφική, στην τέχνη, σε ένα ωραίο αρχιτεκτόνημα. Κι ας είμαστε μόνο προσεκτικοί σ' αυτή την ευαισθησία και την υποστηρίζουμε λέγοντάς του: «είσαι ευχαριστημένος εδώ; ξέρεις τι σ' ευχαριστεί;» θα ακούσετε το παιδί να σας λέει τι του αρέσει σ' ένα ...αρχιτεκτόνημα. Και δε σας μιλάω για τα παιδιά των διανοουμένων της αριστεράς. Σας μιλάω για ένα οποιοδήποτε παιδί, γι' αυτό που είναι στον παιδικό σταθμό, που μένει στο σχολείο και βλέπει ζωγραφιές όταν θρέχει. Και είναι απολύτως ικανό να σας πει τι αισθάνεται, αρκεί μόνον να ακούτε και να μη θέλετε να του διδάξετε κάτι, αλλά να παίρνετε και σεις ευχαρίστηση από την αξία των πραγμάτων που του βάζετε μπροστά στα μάτια του ή το βάζετε να ακούει, λέγοντας: «Κοίτα, εμένα μου αρέσει αυτή εδώ η μουσική· δεν ξέρω αν θα σου αρέσει και σένα». Σταματούμε γρήγορα γιατί το παιδί δεν αντέχει πολύ, σταματούμε για να το κουβε-ντιάσουμε.

Έχετε λοιπόν παιδιά που δεν το κάνουν καθόλου για να ευχαριστήσουν την κυρία ή τον κύριο, αλλά γιατί –άλλωστε το βλέπατε στο πρόσωπό τους– δέχονται κάποιο μήνυμα από το δημιουργό αυτού του έργου τέχνης. Ποτέ δεν είναι αρκετά νωρίς για να θάλουμε τα παιδιά να ζήσουν μέσα στην κουλτούρα. Βέβαια να μην τα μπουχτίζουμε όλη μέρα, χρόνια συνέχεια με έργα πολύ θαριά και πολύ ανιαρά. Όχι, η κουλτούρα, η τέχνη, η

ομορφιά είναι χαρούμενα. Άλλωστε η απόδειξη είναι ότι τα παιδιά χαλαρώνουν μπροστά στα πράγματα που τους αρέσουν, μπροστά στους πίνακες ζωγραφικής που τους αρέσουν. Τα βλέπετε στις εκθέσεις όταν πάτε σε ήσυχες ώρες (δεν υπάρχουν πια πολλές ήσυχες ώρες, αλλά επιτέλους κάποτε συμβαίνει να πάει κανείς σε ώρες που δεν έχει πολύ κόσμο) και θα δείτε μερικούς πίνακες να χαροποιούν πράγματι τα παιδιά που βρίσκονται εκεί. Φωνάζουν: «Α, α, ...». μετά χοροπηδούν, είναι ενθουσιάσμενα, έπειτα τρέχουν, ξανάρχονται και ξανατρέχουν.... Τους προσφέρθηκε κάτι και σας μιλούν γι' αυτό τις επόμενες μέρες. Δεν είναι καθόλου ανάγκη να τα ρωτήσετε.

Τι είναι λοιπόν αυτό; Ε, είναι ο λόγος που περνάει με τη μεσολάβηση των αισθήσεων, και που περνάει μέσα από τη δημιουργικότητα των ανθρώπων οι οποίοι αφιερώθηκαν σε μια τέχνη, γιατί είχαν μέσα τους πολλά μη ειπωμένα, που δεν μπορούσαν να εκφραστούν και βρήκαν τρόπο να τα εκφράσουν με την τεχνολογία μιας τέχνης, μιας χειροτεχνίας.

Γιατί και η χειροτεχνική εργασία, η επιδεξιότητα των χεριών για ένα παιδί και για έναν ενήλικο είναι κάτι συναρπαστικό: να ράβεις, να κεντάς, να κόβεις ύφασμα, —για όσους είναι προικισμένοι γι' αυτό— και να φτιάχνεις ένα στολίδι για την καθημερινή ζωή, ή ένα στολίδι για το σώμα: είναι μια πολιτισμική γλώσσα που οφείλεται ακριβώς στους ευνοχισμούς που έγιναν εγκαίρως στο παιδί, δηλαδή στις αποστερήσεις αυτού που ήταν για το παιδί ευχαρίστηση αλλά καθόλου απαραίτητο, αλλά που επέτρεψε στον ενήλικο ο οποίος το μεγάλωνε να του μιλήσει για τις απολαύσεις που θα ήθελε να έχει.

Για παράδειγμα, λένε για ένα κοριτσάκι: «είναι φιλάρεσκη, θα ήθελε να αλλάξει φορέματα όλη την ώρα». Καθόλου: έχει ανάγκη να μιλήσει, να μιλήσει για τα σχήματα, έχει ανάγκη να μιλήσει

για την ομορφιά του υφάσματος, για το κόψιμό του, για το σχέδιο των ρούχων. Έχει ανάγκη να της επιτρέψουν οι γονείς της να παρατηρεί στα αγάλματα, στις εικόνες τις διάφορες ενδυμασίες.

Το σημαντικό γι' αυτό το κορίτσι ή το αγόρι είναι ότι αυτή η επιθυμία του δικαιώθηκε και δεν είπαμε «πω-πω! τι φιλάρεσκη που είναι! έχει ανάγκη να της αλλάζουμε φουστάνια όλη την ώρα!» Βλέπετε πώς καταστρέφουμε μερικές φορές στο παιδί φυσικά χαρίσματα που τα είχε για να εκφράζει κάποια επιθυμία, που κοντραρίστηκε στην ίδια της την πηγή από τους γονείς. Γιατί οι γονείς, μη μπορώντας να ικανοποιήσουν αυτή τη μεγάλη επιθυμία ενός παιδιού, πιστεύουν ότι πρέπει να την περιορίσουν στην πηγή της, αποδοκιμάζοντάς την.

Τι θα είχε απογίνει ο κόσμος αν τα παιδιά δεν είχαν αντισταθεί στο ότι οι γονείς τους έλεγαν πως ήταν ανόητα που ήθελαν να πάνε στο φεγγάρι! Πάντοτε έλεγαν στα παιδιά ότι ήταν ανόητα όταν ζητούσαν να πάνε στο φεγγάρι.

—Μπορεί κανείς να πάει; Τι χαζός που είσαι! Λοιπόν ευτυχώς υπήρξαν μερικά που δεν το άκουσαν αυτό και που ήταν πιο πονηρά από τους γονείς τους και σκέφτηκαν: «Θέλω κάποτε να φτάσω εκεί». Και τα οποία, ακριβώς, έχοντας δεχτεί τους ευνοχισμούς, δηλαδή μέσα στην αδυναμία τους και την επιθυμία τους για δύναμη υποστηριζόμενα από γονείς ή από δασκάλους να βρουν μέσα από την επιστημονική γνώση και από τη μελέτη άλλων ανθρώπων, που είχαν τις ίδιες επιθυμίες με αυτά, θυσιάζονταν σιγά-σιγά για να λύσουν τα ενδιάμεσα προβλήματα ώστε να φτάσουμε σ' αυτό το αποτέλεσμα το οποίο για την ανθρωπότητα πράγματι ήταν το να μπορέσουν μερικοί, υποστηριγμένοι από χιλιάδες άλλους και από απροσμέτρητες θυσίες, αφότου ο κόσμος είναι κόσμος και γίνονται προσπάθειες να ανακαλυφθούν οι δυνατότητες του ανθρώπου πέραν της πρωταρχικής αδυναμίας: ε, λοιπόν να

κατορθώσει ένας άνθρωπος να πετύχει και να πάει στο φεγγάρι. Βλέπετε πόσα παιδιά, επειδή είχαν αυτή τη μεγάλη επιθυμία, οι γονείς τους τα έλεγαν χαζά.

Γι αυτό σας μιλάω για ανάγκες και επιθυμίες, επειδή η ψυχανάλυση μας έδειξε ότι το ασυνείδητο των επιθυμιών είναι αυτό που κάνει τον «δυνάμει» πλούτο του ανθρώπινου όντος. Αν αυτό το ανθρώπινο ον ανατρέφεται από αξιόπιστους γονείς, που αυτοί οι ίδιοι ζουν εκείνο που απαγορεύουν στο παιδί, σαν σύντομη ικανοποίηση, απότομη, βίαιη σώμα με σώμα, άμεση ευχαρίστηση, αλλά υποστηρίζουν αυτή την ευχαρίστηση λέγοντας: «έχεις δίκιο να το επιθυμείς, αλλά δε σου επιτρέπω να το πραγματοποιήσεις αμέσως. Όμως ας μιλήσουμε γι' αυτό!»

Το ότι μιλάει είναι αυτό που επιτρέπει στο παιδί να στηρίζει την επιθυμία του και να καταφέρει να την ικανοποιήσει αργότερα με κάποιον τρόπο, περνώντας από ένα κύκλωμα μακρό όλο και πιο μακρό το οποίο είναι πάντοτε λόγος, ακόμη κι αν δε μιλιέται, το οποίο είναι πάντοτε μια επικοινωνία με τους άλλους και είναι πάντοτε ένας συνδυασμός επιθυμιών με τις επιθυμίες άλλων ανθρώπων, είτε μέσα στην εθνότητά του είτε ακόμη και μακριά του, με τη μελέτη γλωσσών διαφορετικών από τη δική του. Και αυτή η εμμονή στις επιθυμίες, που κινητοποιείται μέσα σ' ένα ανθρώπινο ον –γιατί εννοείται ότι ο καθένας μας γεννιέται με ένα δυναμικό διαφορετικό από του γείτονα- και το να υποστηρίζει την επιθυμία για να την ικανοποιήσει αργότερα αλλά όχι σήμερα, δικαιώνοντας όμως την ύπαρξή της, αυτά κάνουν μια αγωγή να ανθρωποποιεί τον άνθρωπο.

Μια και μόνη επιθυμία είναι σε όλους απαγορευμένη και πρέπει να την πούμε πολύ νωρίς στο παιδί: είναι η αιμομιξία.

Δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί άμεσα και όμως η φαντασίωση της πραγματοποίησής της στηρίζει όλη την ανθρώπι-

νη κουλτούρα. Η φαντασίωση της αιμομιξίας μεταξύ αδελφού και αδελφής βρίσκεται στη ρίζα κάθε αγνής φιλίας. Η φαντασίωση της αιμομιξίας βρίσκεται στη ρίζα όλων των επιθυμιών που επιβραδύνουν τη δύναμη ανδρών και γυναικών και στηρίζουν σημαντικές προσπάθειες γιατί στοχεύουν ένα ανθρώπινο ον το οποίο θέλουν να κατακτήσουν και από αυτή την επιθυμία στηρίζονται για να ενδιαφερθούν για ό,τι ενδιαφέρει αυτό το ανθρώπινο ον, τέλος, όλα όσα ξέρετε για την παιδική ηλικία... Αν τα παιδιά δεν είχαν τη φαντασίωση να αρέσουν «σώματί τε και ψυχή» στον καθηγητή τους, δε θα είχαν κίνητρο να ενδιαφερθούν για την κουλτούρα... Το σημαντικό όμως είναι ότι η πραγματοποίησή της σώμα με σώμα πρέπει να ειπωθεί ότι είναι επικίνδυνη. Γιατί είναι επικίνδυνη; Διότι ισοπεδώνει τα λεκτικά δυναμικά της επιθυμίας Αυτό απλώς απέδειξε η ψυχανάλυση, αλλά είναι πολύ σημαντικό, επειδή είναι το κλειδί, μπορούμε να πούμε, για την αγωγή, για την ανατροφή και για τις κοινωνίες. Είναι το κλειδί μιας ασυνείδητης δυναμικής του ανθρώπινου όντος, η οποία ήταν λίγο-πολύ γνωστή, αλλά δεν είχε ανακαλυφθεί ως ποιο σημείο είναι σημαντική και ότι είναι ριζωμένη στα πρώτα 5 ή 6 χρόνια της ζωής. Μετά πορευόμαστε με αυτά που έχουν δομηθεί. Γιατί όλη η βάση του ανθρώπινου όντος έχει δομηθεί στα 5 1/2 - 6 χρόνια. Μετά έχει κανείς να κάνει μ' αυτά. Κάνει μεταθέσεις, είναι μια οικονομία, και για να μην πολυλογούμε, κάνει μ' αυτά ό,τι μπορεί. Έχουμε τα κομμάτια, τα τακτοποιούμε καλύτερα ή χειρότερα, αλλά μέσα στο ασυνείδητο του ανθρώπου η δομή είναι αμετακίνητη χωρίς ψυχανάλυση.

Τότε η ψυχαναλυτική θεραπεία μπορεί να μπει στο παιχνίδι, όταν πράγματι αυτή η δομή κάνει αυτόν τον άνθρωπο ανίκανο, στείρο συναισθηματικά και τότε, ξαναγυρίζει πίσω στο χρόνο, στις δομικές στιγμές όπου απέτυχαν οι ευνοχισμοί του. Δηλαδή να τον καταδει-

χτεί ότι δέχτηκε απαγορεύσεις, αλλά δεν είχε το παράδειγμα κάποιου που ζούσε τις ίδιες ορμές απολαμβάνοντας πολύ, αλλά από δρόμους πολιτισμικούς, αντί να τις ζει κατευθείαν με τρόπο αθέμιτο μέσα στην άμεση ευχαρίστηση.

Σκέφτομαι, για παράδειγμα, το ψάρεμα. Γιατί το σκέφτομαι; Καθόλου δεν ξέρω, αλλά το σκέφτομαι.

Το χονδροειδή τρόπο να ψαρεύει κανείς για να φάει κάνοντας πράξεις αθέμιτες κατά το νόμο σύμφωνα με τον οποίο σε ορισμένα μέρη το ψάρεμα απαγορεύεται. Υπάρχει κάποιος λόγος που το ψάρεμα απαγορεύεται; είναι ασφαλώς για να διαφυλάξει την ύπαρξη των ψαριών σ' ένα τόπο όπου υπάρχουν πάρα πολλοί άνθρωποι και όπου, αν όλοι έκαναν ό,τι ήθελαν, σύντομα δε θα υπήρχε πια ζωή στα ποτάμια. Και ξέρουμε ότι τα ποτάμια που δεν έχουν πλέον ζωικές υπάρξεις είναι ποτάμια που φθίνουν και που, από οικολογική άποψη – το ξέρουμε τώρα – είναι επικίνδυνα για την κοινωνία των ανθρώπων. Εν πάση περιπτώσει, υπάρχουν κανονισμοί για το ψάρεμα.

Και είναι συναρπαστικό όταν μπορούμε να κάνουμε πολύ νωρίς ένα παιδί να καταλάβει πως μπορεί να τα καταφέρει μ' έναν τρόπο πολύ εξεζητημένο να ψαρεύει αντί απλά, με την ανθρώπινη εξυπνάδα μόνον, να ξέρει να ψαρεύει πέστροφες, με το χέρι παραδείγματος χάριν.

Ε λοιπόν, το να ξέρει να το κάνει, αποδεικνύει πως είναι έξυπνος, πρέπει να τον συγχαρούμε. Αλλά πρέπει να του πούμε επίσης ότι αν όλος ο κόσμος το έκανε αυτό, τότε δε θα υπήρχαν πια πέστροφες και ότι πρέπει να προστατέψουμε και τη ζωή των ζώων και να μην τα ψαρεύουμε την εποχή που γεννούν τα αυγά τους γιατί διαφορετικά πρόκειται για γενοκτονία.

Παίρνω αυτό το μικρό παράδειγμα. Αλλά αν έχει πατέρα λαθροκυνηγό – το ίδιο ισχύει για το κυνήγι – αν έχει ένα πατέρα που ζει μέσα στην παραπρωματικότητα, αυτή τη μικρή παραπρωματικό-

τητα που είναι η λαθροθηρία, ε λοιπόν σίγουρα αυτό το παιδί δε θα μπορέσει να μπει στην υπηρεσία της κοινωνίας, του έθνους του, του χωριού του για να προστατέψει την άγρια πανίδα, δηλαδή τα ζώα που κυνηγούμε και τα ζώα που ψαρεύουμε. Ε λοιπόν είναι πολύ κρίμα γιατί στερείται πολύ μεγάλες ευχαριστήσεις, πολύ μεγαλύτερες από την κοινότητα ευχαρίστηση: όταν έχει ανάγκη να φάει μια πέστροφα, να ενοχλεί τον αγροφύλακα να πάει να την πιάσει με το χέρι σε στιγμές που είναι ανυπεράσπιστο, αυτό το ζώο, επειδή αυτή τη στιγμή γεννάει τα αυγά του και δημιουργεί κατόικους γι' αυτό το ποτάμι.

Δεν του το δίδαξαν....

Να μια λεπτομέρεια, μια μικρή λεπτομέρεια μια και μιλάω για τις απαγορεύσεις. Αλλά υπάρχουν και άλλες όπως, για παράδειγμα, αυτή η απαγόρευση του να θλάπτει κανείς τον εαυτό του. Να μια απαγόρευση η οποία δεν τίθεται, επειδή οι γονείς πιστεύουν ότι αυτοί οι ίδιοι οφείλουν να αναλάβουν την ευθύνη για το τι τρώει και τι δεν τρώει το παιδί τους, πράγμα που είναι μεγάλο λάθος.

Οι γονείς νομίζουν πως αυτοί ξέρουν τις ανάγκες για τροφή ενός παιδιού. Οι γονείς νομίζουν πως αυτοί ξέρουν τις ανάγκες για ύπνο ενός παιδιού. Δεν ξέρουμε καθόλου τους ρυθμούς του ύπνου και τις ανάγκες για τροφή. Αυτό που ξέρουμε είναι ακριβώς ότι πολύ νωρίς πρέπει να δώσουμε στο παιδί το παράδειγμα του πως εμείς τρεφόμαστε και αυτό να πειραματιστεί να τραφεί όπως το εννοεί. Και, αν δε βλέπει τους γονείς να αντιτίθενται σε κάτι, πολύ γρήγορα το παιδί παίρνει το ίδιο αυτό που του είναι αναγκαίο. Αλλά πολύ νωρίς – ήδη το μωρό το ξέρει πολύ περισσότερο βεβαίως ένα παιδί λίγο μεγαλύτερο, αν ξέρει ότι στενοχωρεί τη μητέρα του το ότι τρώει μόνο αυτό το πράγμα κι όχι κάτι άλλο, τότε θα ενεργήσει, γιατί αυτό είναι ο λόγος, μόνο και μόνο για να κυριαρχήσει επάνω στη μητέρα του.

Γιατί τίποτε δεν είναι τόσο σημαντι-

κό για το παιδί όσο το να κυριαρχήσει επάνω στον ενήλικο. Το να προσπαθήσει ο ενήλικος να κυριαρχήσει επάνω στο παιδί είναι παιδαριώδες. Το να προσπαθήσει το παιδί να κυριαρχήσει πάνω στον ενήλικο, είναι φυσικό. Αυτό είναι το σημαντικό και είναι δύσκολο στην ανατροφή, γιατί οι γονείς αισθάνονται υπεύθυνοι. «Αχ Θεέ μου, τίποτε δεν έφαγε σήμερα, μόνο καραμέλες έφαγε». Πρώτον γιατί του αφήνουν τις καραμέλες στη διάθεσή του; Αλλά, αφήστε του πλήρη ελευθερία να τρώει ό,τι θέλει με το ρυθμό που θέλει και θα δείτε ότι στην ηλικία της κοινωνικοποίησης, όταν δηλαδή θέλει να κάνει όπως οι ενήλικοι –περίπου στα 3 1/2 χρόνια– το παιδί θα είναι τελειώς εκπαιδευμένο αν του αφήσαν πράγματι ελευθερία, κι αν όμως αυτή η ελευθερία μιλήθηκε μαζί του, όχι σχετικά με την ευχαρίστηση που προκαλεί ή δεν προκαλεί στους γονείς του, αλλά σχετικά με τους λόγους που έχουν οι γονείς και τρέφονται οι ίδιοι όπως τρέφονται και προτείνουν στο παιδί αυτό που του πρότειναν.

Εν πάση περιπτώσει, το αργότερο μέχρι τα 7 του χρόνια, το παιδί ρυθμίζεται και τρώει απ' όλα, ιδίως αν δεν του έφτιαζαν ποτέ ιδιαίτερα φαγάκια, όταν δεν έτρωγε αυτό που έπρεπε να φάει.

Οι τροφικές φοβίες των παιδιών είναι μέρος της ζωής ενός παιδιού γιατί έχει κάποια φαντασίωση, δεν ξέρουμε γιατί, τι είναι αυτό που το κάνει να υποθέτει ότι μερικά χρώματα είναι κατά μαγικό τρόπο κακά. Κάτι συνέβη... δεν ξέρω, μια τυχαία συνάντηση μεταξύ ενός φαγητού που είχαν μια μέρα και ενός προσώπου πολύ δυσάρεστου, ή κάποιου οικογενειακού περιστατικού που συνέβη τη μέρα που έφαγε αυτό το φαγητό... περίεργα πράγματα. Αν καταφέρουμε να τα ξετυλίξουμε – πράγμα που συμβαίνει στην ψυχανάλυση – ε λοιπόν τότε φτάνουμε να δούμε γιατί υπάρχει η τροφική φοβία, η οποία άλλωστε διαλύεται την ημέρα που ανακαλύπτουμε την ανάμνηση που βρισκόταν στη ρίζα της.

Αλλά γιατί να τη νικήσουμε στο παιδί που την έχει; Δεν υπάρχει κανένας λόγος να χρησιμοποιήσουμε την εξουσία του ενήλικου.

Το ίδιο και με τον ύπνο: δεν υπάρχουν δύο παιδιά που να έχουν τον ίδιο ρυθμό ύπνου. Βεβαίως οι ενήλικοι έχουν ανάγκη να προστατέψουν το δικό τους. Ε λοιπόν, αυτό πρέπει να πουν: «Εγώ έχω ανάγκη να κοιμηθώ, λοιπόν αφήσέ μας ήσυχους. Μπορείς να κάνεις ό,τι θέλεις, φτάνει να είσαι φρόνιμος. Θα κοιμηθείς όταν νυστάξεις». Εδώ που τα λέμε, είναι πολύ κακό να κοιμάται κανείς όταν δε νυστάζει. Ξέρετε ότι ο υπερβολικός ύπνος είναι το ίδιο τραγικός όσο και η έλλειψη ύπνου. Άλλωστε, όλοι το έχουμε δοκιμάσει, μερικές φορές όταν φτάνουμε στις διακοπές λέμε: «έχω μια κούραση!... θα κοιμηθώ, θα κοιμηθώ...» Κι έπειτα, αν κοιμηθούμε πάρα πολύ είμαστε εντελώς «κουδούνια».

Και αντιλαμβανόμαστε ότι οι ρυθμοί του ύπνου δεν σηκώνουν χειρισμούς από τη λογική θέληση εκείνου που πιστεύει ότι θα τους χειριστεί... Καθόλου.

Το ίδιο ισχύει για τα παιδιά.

Δεν μπορούμε να μην αφήσουμε τις ανάγκες στο ρυθμό τους αλλά στους ανθρώπους οι επιθυμίες μεταμφιέζονται σε ανάγκες. Και η αγωγή μας πολύ συχνά επιμένει στο σημαντικότερο και μεταμφιέζει τις ανάγκες των παιδιών σύμφωνα με τις επιθυμίες που έχουν οι γονείς ώστε τα παιδιά να τις ικανοποιήσουν με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο.

Αυτό μας διδάσκει η ψυχανάλυση για την αγωγή.

Και αφού μιλήσατε για τα βιβλία που προέρχονται από τις ραδιοφωνικές εκπομπές, τις οποίες έκανα και αφορούσαν τις απαντήσεις που έδινα σε ερωτήσεις γονέων οι οποίοι ήταν σε δυσκολία με την ανατροφή των παιδιών τους.

Ε λοιπόν, αυτό μελετούσα μαζί τους, τη διαφορά – σύμφωνα μ' αυτά που έγραφαν – αυτά που παρουσιάζουν τα παιδιά τα οποία έβαζαν σε δυσκολία τους γονείς τους...

Τι εκδήλωναν;

Άκουγα, άκουγα προσεκτικά, εξάλλου δεχόμουν γράμματα. Ποτέ δεν απαντούσα σε προφορικές ερωτήσεις, απαντούσα σε γράμματα. «Ναι, θα σας απαντήσω, αν μου στείλετε τουλάχιστον πέντε σελίδες, ίσως δέκα. Διηγηθείτε μου τη ζωή του παιδιού σας μέχρι σήμερα, τα σημαντικά πράγματα, και τον τρόπο που ζει μέσα στην οικογένειά σας».

Έτσι είχα τα στοιχεία για να απαντήσω. Κι αυτά τα στοιχεία δεν ήταν ποτέ παιδαγωγικά κόλπα. Ήταν, να σκεφτούν, όπως το είχα κάνει και γω σύμφωνα με το γράμμα, να σκεφτούν τι είχε πάει στραβά για το παιδί στο θέμα της αξιοπιστίας των γονέων ή του άγχους των γονέων σχετικά με μια εντελώς υγιή επιθυμία του παιδιού τους, που θεωρούσαν πολύ επικίνδυνο να το αφήσουν να την ικανοποιήσει. Η μια επιθυμία, πράγματι επικίνδυνη, που οι γονείς δεν την είχαν πει εγκαίρως και βρισκονταν τώρα μπροστά σε μια μείζονα δυσκολία και σε ένα μεγάλο κίνδυνο τον οποίο διαρκώς διέτρεχε το παιδί και όσο περισσότερο αγωνιούσαν οι γονείς γι' αυτόν τον κίνδυνο τόσο το παιδί, από αντίδραση, ευδοκιμούσε. Μιλώ για τον κίνδυνο από τον έξω κόσμο, αλλά και για τον εσωτερικό κίνδυνο, π.χ. να μην αναπτυχθεί προς τη δική του γεννητική σεξουαλικότητα, επειδή θέλει να πιστεύει, και οι γονείς είναι συνένοχοι, ότι το σεξ είναι θέμα κατουρήματος. Εξ ου και όλες αυτές οι νυχτερινές ενουρήσεις που βλέπετε στην ανατροφή των ανθρώπων, πράγμα απίστευτο, δεδομένου ότι όλα τα θηλαστικά είναι εγκρατή όλα, όλα, όλα. Μόνο οι άνθρωποι είναι μη εγκρατείς εξαιτίας του λόγου και από επιθυμία να ενοχλήσουν τους ενηλίκους με το να τους θέτουν όλη την ώρα τη βουθή ερώτηση: «τι συμβαίνει με το σέξ;» Και οι γονείς εξακολουθούν βουβά να απαντούν: «είναι υπόθεση κατουρήματος».

Τα θηλαστικά είναι όλα εγκρατή κι αυτό είναι εντελώς φυσιολογικό και συμβαίνει όταν έχει ολοκληρωθεί η ωρί-

μανση του νευρικού συστήματος του ωτιαίου μυελού, πράγμα που γίνεται πολύ ωρίς στα ζώα και πολύ αργά στον άνθρωπο.

Στους τριάντα μόλις μήνες ωριμάζει εντελώς αυτό που λέμε «ιππουρίς» δηλαδή η κατάληξη του ωτιαίου μυελού και ταυτοχρόνως οι λεπτές αισθήσεις του περινέου είναι αντιληπτές από τον εγκέφαλο του παιδιού και, επομένως, από τη συνείδησή του. Και οι γονείς, για να είναι περήφανοι από οικονομία και από τεμπελιά, θέλουν το παιδί τους να καθαριστεί ωρίτερα.

Βέβαια, ένα ανθρώπινο πλάσμα μπορεί να γίνει φαινομενικά ακόμη και άναπυρο για να ευχαριστήσει τη μητέρα του. Λοιπόν μπορεί να γίνει φαινομενικά και εγκρατές, αλλά φυσικά αυτό δε θα κρατήσει, γιατί το παιδί θα πρέπει κάποτε να γίνει αυτόνομο και να ανακαλύψει την αισθησιακότητα του περινέου του και να παίξει μ' αυτήν για να δει πώς θα την εξουσιάσει γιατί αυτό είναι να είσαι άνθρωπος: το να προσπαθείς να γίνεις κύριος των αναγκών σου. Όλα τα παιδιά δοκιμάζουν να φάνε υπερβολικά μια μέρα, δοκιμάζουν να μη φάνε καθόλου για να κυριαρχήσουν πάνω στην ασπύμε, όρεξή τους. Πρέπει να τα αφήσουμε ήσυχα, θα το καταλάβουν με την πείρα.

Το ίδιο συμβαίνει με την εγκράτεια. Η μη εγκράτεια του ανθρώπινου όντος προέρχεται από το ότι του ζητήθηκε να καθαριστεί υπερβολικά ωρίς, και δεν έμαθε να ανακαλύπτει τις αισθήσεις του που είναι αισθήσεις γεννητικές και όχι μόνο αισθήσεις ούρησης ή αφόδευσης και δεν υπήρξε λόγος ώστε να μιλήσει κανείς μαζί του γι' αυτά. Εξαρχής αυτό ήταν ή καλό ή κακό ή ενοχλητικό ή αγχογόνο για τους γονείς του ή όχι. Καθόλου δε μιλήθηκε.

Μιλάμε τις ανάγκες και το ρυθμό τους και τον τρόπο με τον οποίο τις ικανοποιούν οι μεγάλοι, γιατί υπάρχουν πολλά παιδιά που πιστεύουν ότι..., -δείτε ένα παιδί που μια μέρα ανακάλυψε ότι οι

μοναχές και οι ιερείς πάνε κι αυτοί στο αποχωρητήριο... Ναι, έτσι είναι. Ε λοιπόν σταμάτησε να πιστεύει. Το παιδί σκέφτεται ότι οι έξω από το κοινό μέτρο άνθρωποι δεν υπόκεινται στις φυσιολογικές αδυναμίες των σωματικών ρυθμών. Είναι πολύ περίεργο, αλλά έτσι είναι τα παιδιά. Όπως επίσης πιστεύουν ότι οι ενήλικοι έχουν απεριόριστα δικαιώματα επάνω τους, νομίζουν ότι δεν υπάρχουν νόμοι που διέπουν τη ζωή των παιδιών ενώπιον των ενηλίκων. Πρέπει να τους το διδάξουμε αυτό, αλλιώς πιστεύουν ότι ο οποιοσδήποτε έχει δικαιώματα επάνω τους, ότι ένας δάσκαλος θα μπορούσε να τα στερήσει από τους γονείς τους, ότι ένας δάσκαλος θα μπορούσε να τα δώσει ως πούμε στο χωροφύλακα, στην αστυνομία.

Και πόσοι γονείς, ακόμη και σήμερα, αντί να μιλήσουν καθαρά με το παιδί τους ή να πουν «Δεν ξέρω να σου απαντήσω, κάποιος άλλος όμως μπορεί να ξέρει, με μπερδεύεις», του λένε παραδείγματος χάριν: «αν συνεχίσεις να ρωτάς τέτοια, θα το πω στον πατέρα σου και θα δεις τι έχει να γίνει».

Πολύ ευφυείς ερωτήσεις του παιδιού που αφορούν το σώμα ή τη σεξουαλικότητα δέχονται τέτοιες απειλητικές απαντήσεις τρόμου, δεν ξέρει κανείς γιατί, ενώ είναι εξαιρετικά έξυπνες ερωτήσεις. Αλλά η μητέρα πράγματι δεν έχει τα μέσα να απαντήσει ή έχει ανατραφεί με τέτοιο τρόπο που δε θα μπορούσε να απαντήσει, λοιπόν θα δώσουν την απάντηση άλλα πρόσωπα: «Έχεις δίκιο που κάνεις αυτή την ερώτηση», και θα δείτε ότι τα παιδιά δε θα είναι πια καθόλου «μη εγκρατή». Γιατί η «μη εγκράτεια» είναι μια συνήθεια εναντίωσης που είναι τόσο ισχυρή –να εναντιώνεται στους γονείς– ώστε το παιδί παραμελεί ολοκληρωτικά τη ρύθμιση του σώματος και την εκπαίδευση η οποία κάνει ώστε οι ενήλικοι κάθε εθνότητας να ζουν και να κανονίζουν την απόδεδυσή τους με πολιτισμένο τρόπο. Λοιπόν αυτό δεν το ενδιαφέρει πλέον καθόλου, και χάρη σ'αυτό προ-

στατεύει το μέλλον της σεξουαλικότητας του, αφού δεν του μίλησαν. Άλλα αν του μιλήσουν την ώρα που του λένε τους κανόνες των συμπεριφορών που αφορούν το σεξ κι αν οι γονείς είναι παράδειγμα αυτών των συμπεριφορών για το παιδί, μπορεί να δει και να ξέρει ακόμη κι αν δεν καταλαβαίνει τίποτε από αυτά. «Όταν θα μεγαλώσεις, θα καταλάβεις, αλλά έτσι γίνεται». Λοιπόν θα εκπλαγείτε γιατί αυτά τα παιδιά στα οποία μιλούν καθαρά και με ειλικρίνεια εξακολουθούν να φαντασιώνουν με τον τρόπο που θέλουν. Αλλά υπάρχουν αυτοί οι δύο τρόποι ζωής, ο ποιητικός τρόπος του παιδιού και ο ρεαλιστικός, που δεν κρύβει, αλλά ούτε και φανερώνει πράγματα, αλλά τα επιβάλλει με το ζόρι λέγοντας «τι βλάκας που είσαι, να λες φανταστικά πράγματα».

Το βλέπουμε αυτό. Για παράδειγμα: υπάρχουν παιδιά που ξέρουν τα πάντα για την πραγματικότητα: για την εγκυμοσύνη και για τη γέννηση και όμως εξακολουθούν να φαντάζονται ότι τα μωρά τα αγοράζουν πέρα μακριά, στους ροζ και τους γαλάζιους λόφους όπου τα αγγελουδάκια τους βάζουν φιόγκους... Ξέρουν πολύ καλά ότι δεν είναι αλήθεια, όπως ξέρουν και για τον Αη-Βασίλη ξέρουν πολύ καλά ότι δεν είναι αλήθεια, αλλά είναι τόσο ποιητικό... και τα λοιπά και τα λοιπά. Υπάρχουν δυο κόσμοι κι αυτοί οι δυο κόσμοι στο παιδί πηγαινουν δίπλα-δίπλα. Κι ο δικός μας ρόλος του ενήλικου, είναι να αφήνουμε το παιδί να φαντασιώνει χωρίς να ανακατευόμαστε, αλλά να απαντάμε στο επίπεδο που εμείς βρισκόμαστε χωρίς να του επιβάλλουμε δια της βίας αυτό το επίπεδο. Όμως να απαντάμε καθαρά όταν μας θέτει την ερώτηση.

Τότε, μια τέτοια αγωγή, σας βεβαιώνω ότι θα αλλάξει τους ανθρώπους, κι αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι έχουμε καταλάβει τι είναι η ασυνείδητη δομή που βρίσκεται σ' ένα επίπεδο άλλο από αυτό της συνειδητής δομής.

Η συνειδητή δομή έχει να κάνει με

το λόγο, που είναι άλλοτε ποιητικός, άλλοτε ρεαλιστικός, άλλοτε ωφελιμιστικός, όπου ο καθένας ξαναβρίσκει τον εαυτό του, παίρνοντας τα μέσα που είναι δικά του για να διαπραγματευτεί τις επιθυμίες του, να ικανοποιήσει μόνο μερικώς γιατί δεν μπορούμε ποτέ να ικανοποιήσουμε επιθυμίες μας που δε γίνεται να ικανοποιηθούν, τόσο που είναι γιγάντιες, και να τις ικανοποιήσει μέσω του λόγου και της συνενοχής, της ζωής ανάμεσα στους ανθρώπους και τον αθλητισμό παραδείγματος χάριν. Είναι και τα

σπορ με τους κανόνες τους ένας τρόπος να ικανοποιήσει ορμές που δεν είναι πια άμεσα στο σώμα με σώμα, για μόνη την ικανοποίηση του ατόμου, αλλά συγχρόνως για την ομορφιά, την ωφέλεια, την κοινή χαρά και αυτή είναι η επιθυμία που μετουσιώνεται σε έρωτα.

Αυτό μας επέτρεψε να καταλάβουμε η μελέτη της ψυχανάλυσης, και ήμουν εδώ σήμερα για να σας πω λίγα λόγια σχετικά.

Ελπίζω να έγινα κατανοητή.